

ПАХТА-ТЎҚИМАЧИЛИК КЛАСТЕРЛАРИДА ЭКСПОРТБОП МАҲСУЛОТЛАР ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ КЎПАЙТИРИШДА ДИВЕРСИФИКАЦИЯЛАШ СТРАТЕГИЯСИНИ ҚЎЛЛАШ САМАРАДОРЛИГИ

Хайдаров Илхом Уткурович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
ORCID: 0009-0001-4443-4324

Аннотация. Мақолада пахта-тўқимачилик кластерларида экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтиришда самарали диверсификациялаш стратегиясини танлаш масаласи ўрганилган.

Калит сўзлар: кластер, экспорт, маҳсулот, диверсификация, стратегия.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ СТРАТЕГИИ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ДЛЯ УВЕЛИЧЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВА ЭКСПОРТНОЙ ПРОДУКЦИИ В ХЛОПКОВО- ТЕКСТИЛЬНОМ КЛАСТЕРЕ

Хайдаров Ильхом Уткурович

Ташкентский государственный
экономический университет

Аннотация. В статье рассматривается вопрос выбора эффективной диверсификационной стратегии увеличения производства экспортно-ориентированной продукции в хлопково-текстильных кластерах.

Ключевые слова: кластер, экспорт, продукт, диверсификация, стратегия.

EFFECTIVENESS OF APPLICATION OF DIVERSIFICATION STRATEGY IN INCREASE OF PRODUCTION OF EXPORT BOP PRODUCTS IN COTTON-TEXTILE CLUSTER

Khaidarov Ilkhom Utkurovich

Tashkent State University of Economics

Annotation. The article examines the issue of choosing an effective diversification strategy for increasing the production of export-oriented products in cotton-textile clusters.

Key words: cluster, export, product, diversification, strategy.

Кириш.

Республикамизда мустақиллик йилларида иқтисодиётнинг ўзак тармоқларини ривожлантиришга жиддий эътибор қаратилиб, ушбу тармоқлар ривожига етарлича инвестициялар жалб қилинди. Бу каби тармоқлар жумласига тўқимачилик саноати ҳам киради. Бу охириги йилларда қабул қилинган қатор Президент Фармонлари ва Фармойишлари, Президент ва Вазирлар Маҳкамаси қарорларида ўз аксини топган.

Шу боисдан, 2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида «Тўқимачилик саноати маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 2 баробарга кўпайтириш» вазифаси белгиланган. Мазкур вазифаларнинг самарали ижросини таъминлашда янгидан ташкил этилган пахта-тўқимачилик кластерлари ҳам муҳим ролни ўйнаб, экспорт салоҳиятини янада оширишда пахта хом ашёсини чуқур қайта ишлаш занжирини ташкил этишда диверсификация сиёсатини самарадорлигини баҳолашни тақозо этади (Фармон, 2022).

Адабиётлар шарҳи.

Энг содда даражада кластер - бу бир соҳада фаолият юритувчи ва бир-бирига яқин географик яқинликда жойлашган компаниялар гуруҳи. Минтақавий рақобатбардошликни аниқлаш ва оширишда кластер ёндашувининг асосчиси Майкл Портердир. Ғарб адабиётида кластер тушунчаси иқтисодий назарияга Майкл Портер (2001) томонидан киритилган: «Кластер - бу ўзаро боғланган компаниялар, ихтисослашган етказиб берувчилар, хизмат кўрсатувчи провайдерлар, тегишли тармоқлардаги фирмалар, шунингдек, уларнинг муайян соҳалардаги фаолияти билан боғлиқ бўлган, рақобатлашадиган, лекин айти пайтда биргаликда ишлайдиган ташкилотларнинг географик жиҳатдан тўпланган гуруҳи». Шундай қилиб, кластер бўлиш учун жуғрофий жиҳатдан бир-бирига боғланган компаниялар ва тегишли ташкилотлар гуруҳи маълум бир ҳудудда фаолият юритиши, умумий фаолият билан тавсифланиши ва бир-бирини тўлдириши керак. Бугунги кунда илмий адабиётларда кластер назарияси ҳар томонлама ўрганилган. Тадқиқотнинг кейинги масаласи диверсификациялаш сиёсатига қаратилади.

Радченко (2014) томонидан “Диверсификация - (лотинчадан *diversus*- ҳар хил ва *facere*-килмоқ, бажармоқ) - ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини ошириш, маҳсулот ва хизматларни сотиш бозорини кенгайтириш мақсадида тармоқ ва корхоналар фаолият соҳаларини кенгайтириш, маҳсулот ва хизматлар ассортиментларини кўпайтиришни англатади”, - деган таъриф келтирилган.

Коноплицкий, Филина (2016)лар таъкидлашича, диверсификация атамаси биринчилардан бўлиб 1951 йилда Кеннет Эндрюс томонидан шакллантирилган. Диверсификация - бу алоҳида корхона ва бирлашмалар томонидан ишлаб чиқариладиган товарлар номенклатурасини кенгайтиришдир.

Диверсификация жараёнини тадқиқ этиш биринчи бўлиб 1962 йилда Америкалик олим Горд (2012) томонидан амалга оширилган.

Тадқиқот методологияси.

Илмий-тадқиқот методологияси бўлиб диалектика услуби ҳисобланади ва тадқиқот жараёнида статистик, танлаб кузатиш, таққослаш, экспертлар баҳоси каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Биз ўз тадқиқотларимизда «Пахта-тўқимачилик» кластерларида диверсификация стратегиясини қўллаш бўйича модель ишлаб чиқишни таклиф этдик.

Ушбу моделга кўра пахта-тўқимачилик кластерларида *жамлама (концентрик) диверсификация* стратегиясини қўллаш мавжуд ишлаб чиқариш ва у билан технологик кетма-кетликда боғлиқ ишлаб чиқаришларни такомиллаштириш ҳамда кенгайтиришни назарда тутиб, қуйидаги ишлаб чиқаришларни ташкил этишни назарда тутуди: пахта хом ашёсини дастлабки ишлов бериш натижасида пахта толаси ва қўшимча маҳсулотларни ишлаб чиқариш; ип калава ва тўқимачилик матоларини ишлаб чиқариш; Нотўқима мато ишлаб чиқариш.

Пахта-тўқимачилик кластерларида *горизонтал диверсификация* стратегиясини қўллаш қуйидаги ишлаб чиқаришларни ташкил этишни назарда тутди: трикотаж буюмларини ишлаб чиқариш; тайёр пахтали кийим-кечакларни ишлаб чиқариш; ётоқ жиҳозлари ва сочиқларни ишлаб чиқариш; хўжалик ватаси ишлаб чиқариш.

Пахта-тўқимачилик кластерларида *конгломерат диверсификация* стратегиясини қўллаш қуйидаги ишлаб чиқаришларни ташкил этишни назарда тутди: тиббиёт товарларидан тиббиёт ватасини ишлаб чиқариш; фармацевтика товарларини ишлаб чиқариш; қурилиш моллари ишлаб чиқариш; қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш; маҳаллий ўғитлар ишлаб чиқариш; ем-хашакларга қўшиладиган оқсил қўшимчаларни ишлаб чиқариш; парфюмерия товарларини ишлаб чиқариш.

Пахта-тўқимачилик кластерларида диверсификациялашни қўллаш бўйича танланган вариант самарадорлигини баҳолашда қуйидаги формуладан ҳам фойдаланиш тавсия этилади:

$$K_{ЭС} = N_{ЯК}/У_{ЯК} = \sum_{i=1}^m K_{Ci} * B_{Эi} / \sum_{j=1}^n K_{Cj} * B_{Эj}, \quad (1)$$

бу ерда, $K_{ЭС}$ - муайян стратегия варианты самарадорлигининг якуний эксперт баҳоси; $N_{ЯК}$ - муайян стратегия варианты натижавийлик эксперт баҳосининг жами; K_{Ci} - ҳар бир «m» мақсаддан салмоқлилик коэффициенти; $B_{Эi}$ - берилган вариантнинг i - мақсаддан бошлаб натижавийлик баҳоси; $У_{ЯК}$ - барча уринишнинг талаб қилинган ўлчамлар жамланган эксперт баҳоси, ушбу вариантни амалга оширишнинг мураккаблиги; K_{Cj} - ҳар бир «n» турдаги ресурсдан фойдаланиш қийинчилигини тавсифловчи коэффициент; $B_{Эj}$ - берилган стратегия варианты учун j - ресурснинг талаб этилган миқдорининг баҳоси.

Пахта-тўқимачилик кластерларида диверсификациялашни қўллаш бўйича танланган вариант самарадорлигини баҳолаш натижалари қуйидагича бўлди:

Жамлама диверсификация самарадорлиги коэффициенти ($C_{ждк}$) қуйидагига тенг бўлади:

$$C_{ждк} = (75 + 56 + 52 + 36 + 36 + 22 + 22 + 36) / (60 + 42 + 39 + 24 + 20 + 18 + 56 + 65) = 335 / 324 = 1,03$$

Горизонтал диверсификация самарадорлиги коэффициенти ($C_{гдк}$) қуйидагига тенг бўлади:

$$C_{гдк} = (75 + 70 + 65 + 48 + 36 + 33 + 44 + 36) / (75 + 42 + 52 + 24 + 20 + 18 + 56 + 65) = 407 / 352 = 1,16$$

Конгломерат диверсификация самарадорлиги коэффициенти ($C_{кдк}$) қуйидагига тенг бўлади:

$$C_{кдк} = (75 + 42 + 39 + 48 + 36 + 22 + 22 + 24) / (60 + 70 + 52 + 36 + 40 + 27 + 70 + 65) = 308 / 420 = 0,73$$

Шундай қилиб, пахта-тўқимачилик кластерларини келгусида ривожлантириш стратегияси вариантлари ичида горизонтал диверсификация стратегик вариантини қўллаш юқори натижа беради.

Хулоса ва таклифлар.

1. Юқорида зикр этилганлардан келиб чиқиб, корхонанинг экспорт салоҳиятини ошириш билан боғлиқ бошқарув қарорлари қуйидаги икки йўналишда қабул қилиниши мумкин: маҳсулотларнинг ташқи бозорда рақобат устунликларини таъминлаш ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ва сотиш баҳоларини мувофиқлаштириш ҳисобига корхона даромадини ошириш билан амалга оширилади. Бундай корхона инновацион ва тежамкор технологияларни қўллаш орқалигина рақобат устунликларини таъминлаш ва керакли миқдорда даромад олиш, ташқи бозорда мавқеини мустаҳкамлаш имкониятига эга бўлади; мавжуд экспорт салоҳиятини ушлаб туриш ва ривожлантириш жараёни доимий узлуксиз олиб борилиши керак. Агар у сезиларли натижа бера олмаса, корхона стратегияси қайта кўриб чиқилади.

2. Пахта-тўқимачилик кластерларини келгусида ривожлантириш стратегияси вариантларини танлашда улар ишлаб чиқариш таркибий тузилмасини оптималлаштириш зарур бўлади.

3. Ҳозирда республикада пахта-тўқимачилик кластерлари экспорт салоҳиятини оширишда сам арали диверсификация сиёсатини амалга ошириш муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар/Литература/Reference:

Porter M., Opstal D. U.S. (2001). *Competitiveness 2001: Strength, Vulnerabilities and Long-Term Priorities*. Council of Competitiveness.

Горт М. (2012). *Диверсификация и интеграция в американской промышленности*. – Принстон. Принстон Университи Пресс. – 368 с.

Коноплицкий В.С, Филина А.Б. (2016). *Это бизнес: Толковый словарь экономических терминов*. - Киев: Альтер-пресс. – 448 с.

Радченко И.А. (2014). *Учебный словарь терминов рекламы и паблйк рилейшнз*. – 478 с.

Фармон (2022). *Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармони*. // www.lex.uz.